

השתדלות - כמה ולמה?

ארי-ה רוזנצווייג, מבוא חורון

שיר המעלות הבוטחים בה' כהר ציון לא ימוט לעולם ישב' (תהלים קכה). הבטחון בה' הוא בוודאי יסוד באמונה, המעניק לה קיום בל תמוט. השאלה היא מה חלק ההשתדלות שלנו יחד עם הבטחון? הקב"ה הבטיח לנו את ארץ ישראל, האם עלינו להמתין שיממש את הבטחתו - או שעלינו להשתדל בעליה לארץ, יישובה והפרחתה, כדי לקרב את מימוש ההבטחה? כך בכל תחומי החיים. ה' איש מלחמה. האם אנו פטורים מלהקים צבא חזק ומאומן, עם טנקים ומטוסים, כי אנו בוטחים בו? ה' זן ומפרנס לכל. זה פוטר אותנו מהשתדלות לפרנס את עצמינו ומשפחותינו? ה' רופא כל בשר. ומי האיש, ירא ה' ובוטח בו, שימנע מהשתדלות מרבית בענייני רפואה, רופאים, תרופות, ניתוחים וכד'?

לעיתים, כשקרוב חולה מוטל לפנינו, ואנו עושים כל השתדלות אפשרית מעשית, וגם אמונית. תפילות, תהלים, שיעורים לרפואתו, ולבסוף עומדים על קברו, עולה השאלה: האם השתדלנו מספיק? או אולי השתדלנו יותר מדי, ועצם ריבוי ההשתדלות מעיד על פחת באמונה ובבטחון בו יתברך?

נתחיל בנושא ההשתדלות הרוחנית. בפרשת קדושים הקב"ה מבטיח לנו את ירושת הארץ פעמיים (ויקרא כ, כד): וְאָמַר לְכֶם אֲתֶם תִּירְשׁוּ אֶת אֲדֹמְתֶם וְאֲנִי אֲתִנַּנְהָ לְכֶם לְרִשְׁתָּהּ אַרְצָה זָבֵת חֶלֶב וְדָבָשׁ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הִבְדַּלְתִּי אֶתְכֶם מִן הָעַמִּים. וה' חוזר על הבטחתו להבדיל אותנו מן העמים (שם כו): וְאֲבָדֵל אֶתְכֶם מִן הָעַמִּים לְהִיּוֹת לִי. אך על אף הבטחותיו אלו, אומרת התורה שכדי לזכות בארץ עדיין אנחנו צריכים לשמור מצוותיו, לא ללכת בחוקות הגויים, ולהבדיל עצמנו ממאכלות אסורים. והשתדלות זו שלנו עלולה להיות קשה ומנוגדת לטבע ולתאוה (שלא יאמר אדם אי אפשר... [רש"י שם]).

ואם נאמר שכאן זו בעיקרה השתדלות רוחנית, שאמנם מתבצעת ע"י מצוות מעשיות, כי ברור שהקב"ה לא יתן לנו את הארץ אם לא נשמור את חוקיו ומצוותיו (למרות שעקרונותיו אולי לא צריך להיות הבדל בין סוגי ההשתדלות השונים), עדיין צריך לציין שגם

בהשתדלויות ה"גשמיות", פרנסה, רפואה, מלחמה וכד' הפתרון אינו חד, ורבו בו דעות גדולי ישראל.

על הפסוק במשלי (כא, לא) סוס מוכן ליום מלחמה ולה' התשועה, מסביר המלבי"ם (שם), "הגם שצריך האדם לעשות את שלו ולהכין ההכנות הטבעיות, כמו שבעניני מלחמה... צריך שיכין תכסיסי מלחמה וסוס ורכב, בכל זאת עצת ה' היא תקום ולא יועיל השתדלות האדם". כלומר, ההשתדלות אינה מועילה כלל, ולכן עדיף למעט בה. ואם במלחמה קשה למעט בהשתדלות, הרי שבעניין הפרנסה כותב ר' צדוק הכהן מלובלין (פרי צדיק פרשת שמות אות ג עמ' 7) שריבוי ההשתדלות נובע מכך "שאין האמונה בשלימות... שהשם יתברך הזן ומפרנס, והכל מידו". ר' יוסף בר סולוביצ'יק בעל "בית הלוי" (על בראשית מא, א) מדרג את כמות ההשתדלות לפי מידת הבטחון שיש לאדם. "שיעור ההשתדלות הנרצה אינו שוה בכל אדם, רק כל אחד לפי ערכו, דמי שיכול להגיע לבטוח במעט מלאכה אזי מה שירבה להשתדל יותר מכפי הנצרך לו לזה השיעור כבר יחשב לו לחטא נגד מידת הבטחון... ומי שבטחונו עדיין קטן משל חברו יוכל לעסוק במלאכתו יותר מחברו". עוד רבים הולכים בדרך זו של דרוג מידת ההשתדלות לפי רמת הבטחון בה' (ראה למשל ר' יצחק עראמה [עקידת יצחק הערות שער צז הערה ז] המיישם הדרגה זו על פרשת היציאה למלחמה).

לעניות דעתי, קשה לקבל שהתורה נתנה דבריה לשיעורין, ושבסוגיה כל כך מהותית באמונה אין הדרכה אחת לכל. בכלל, מי האדם המסוגל לומר על עצמו שרמת הבטחון שלו בקב"ה היא כזו הפוטרת אותו מכל [או כמעט מכל] השתדלות? כשם שבין צדיקים גמורים, בינונים ורשעים גמורים אומרים חז"ל שיראה אדם עצמו כבינוני, כך נראה שגם בנושא הבטחון וההשתדלות.

יתרה מזו, איך אדם בוטח בה', ומאיך עובר על מצוותיו, אינו מדקדק כחוט השערה בקלה כבחמורה, ומאמין שה' יהיה בעזרו חרף עוונותיו עד כדי לפטור עצמו מהשתדלות? שמא תאמר, בעוברי עבירה לא עסקינן, והרי "אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז, כ).! בהרצאה בנושא "בטחון והשתדלות" (בדברי הכינוס הארבעים ושלושה לתורה שבעל פה תשס"ב עמ' צה) "יחס ר' אביגדר נבנצל את "הבטחון" הזה לנוחות או לעצלות, יותר מאשר לאמונה פנימית. "אי אפשר ל"ייצר" ביטחון בה'. הביטחון הינו... עניין המושתת ומיוסד על קיום דבר ה', ובשום אופן אינו ערך העומד בפני עצמו. ובאמת, בעומק הנפש - כאשר בוחנים: מהו המניע לבטוח בה' גם ללא כל בסיס - מתגלה... [ש]במקום לטרוח... מחליט האדם שכדאי יותר, וקל יותר, וזול יותר, לבטוח בה'. אך גם עצלות רוחנית יש בדבר: אין חשק ורצון לשפר את המעשים... ומפטירים: "יהיה טוב, בעזרת ה'... בטחון עקר הריהו כפירה בדברי התורה - שהרי אם התורה אומרת: "אם בחוקתי תלכו..." יהיה טוב; ואם לא - יהיה להיפך, ואתה אומר שבכל מקרה יהיה טוב - נמצא שביטלת דברי התורה". ברור אם כן שבטחון בה' חייב להיות מבוסס קודם כל על דבקות מוחלטת

בדבר ה' ובמצוותיו.

יתרה מזו, גם האמירה (של בעל "עקידת יצחק") שהשלמים ודבקים בדבר ה' הם הפטורים מהשתדלות, צריכה עיון. אין לנו שלימים ודבקים כאבות ואמהות האומה הקדושים, ובכל זאת עשו רחל ולאה (שידעו בנבואה שיהיו י"ב שבטים) כל השתדלות אנושית להרבות בבנין בית ישראל, על אף שזה בכלל מהלך אלקי. כדברי ר' עובדיה ספורנו (בראשית ל, ז), "והודיע שבהיות כוונת האמהות רצוייה לפני הא-ל יתברך בהשתדלותן בהכנסת הצרות וענין הדודאים, נשמעה תפילתן על זה. כי ראוי לצדיק שיעשה השתדלות הטבעי האפשר אצלו להשיג חפצו, ועם זה יתפלל שישגי התכלית". 'השתדלות הטבעי האפשר' הוא המכסימום, לא פחות. ואם כך ראוי לשלמים, לשלמים פחות על אחת כמה וכמה.

יש הרוצים להביא ראיה על כך שכשבוטחים בה' אין צורך בהשתדלות, משני עניינים בפרשת בשלח. על שפת הים נאמר: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם אֶל תִּירְאוּ הַתִּיַצְבוּ וַיֵּרָאוּ אֶת יְשׁוּעַת ה' אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה לָכֶם הַיּוֹם... ה' יִלְחֶם לָכֶם וְאַתֶּם תַּחֲרִשׁוּן" (שמות יד, יג-יד). ושוב, בפרשת המן נאמר: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־הָעָם אִישׁ אֶל יוֹתֵר מִמֶּנּוּ עַד בִּקְרָ" (שמות טז, ט). מסביר ר' אביגדר נבנצל בהרצאתו (שם עמ' פז-פח) שהאמת בדיוק הפוכה: דוקא משום שאלו סיטואציות קלאסיות המחייבות השתדלות מרבית צריך משה לצוות במפורש על ההימנעות מכך, כי באלו רוצה ה' להופיע על עמו בנס גלוי, בלא השתדלות מצידם. אך במצבים ללא הבטחת וציווי נביא מפורשים, בודאי שחייבים להשתדל. "ה' ילחם לכם ואתם תחרישון". אם הקדוש ברוך הוא מבטיח - הרי שיש על מי לסמוך, וכל הסכנות הינן בטלות ומבוטלות... לא רק הבטחה יש בדברי משה, אלא גם ציווי שלא לפחד... כי אם מנהיגו של העולם מבטיח שלא יארע רע, יהיה זה חוסר אמונה שלא לבטוח בדבר ה'. אך כשאין הבטחה כזו; כשאין גורם מוסמך, כנבואה וכדומה, שניתן להישען עליו - אזי אדרבה; מדרכי הזהירות להיזהר ככל האפשר. הם הדברים גם בעניין המן: כאשר משה מצווה: 'איש אל יותיר ממנו עד בוקר' - הרי זה רק משום שמשה, נביא ה', אומר כך, ולכן חייבים לבטוח שאכן ירד מן גם למחרת. אך ללא זאת - היו ישראל חייבים לאגור מן ליום המחר. שהרי לא הובטח שירד מן בכל יום, וקיים איסור לנסות את ה'. וגם אם קיים אדם בעל ביטחון רב בה', וליבו סמוך ובטוח שה' ימציא מזונותיו למחרת - אבל כיצד רשאי הוא להכניס את אשתו וילדיו לסכנת רעב?"

גם ר' יצחק עראמה מדבר במקומות אחרים בחיבורו על חובת השתדלות מוחלטת. על השתדלות נח בשילוח העורב והיונה כתב (עקידת יצחק שער יג) "וכל זה השתדלות וחריצות מחוייב לכל בעל דעת לפקח על צרכיו, כי בה יעורר עצמו אל קבלת שפע ההישרה בהם מפאת מעלה". ובמקום אחר (עקידת יצחק שער כו) "אין למובטח בשום בטחון אלקים להעזב מכל מיני השתדלות ועוצם החריצות אשר יראה אותו השכל האנושי בשום צד". נמצא שההשתדלות והחריצות מלמטה, היא המעוררת

את קבלת השפע מלמעלה. איתערותא דלעילא תלויה באיתערותא דלתתא. כדבריו המפורסמים של ר' חיים מוולאזין (נפש החיים שער א פרק ט) "התחברותו יתברך להעולמות והכוחות כולם וכל סדריהם והתקשרותם, וכן כל סדרי הנהגתו יתברך אתנו, הוא כפי שיעור התנועה וההתעוררות המגיע אליהם ממעשינו למטה".

נמצא שאנו עומדים בנסיון כפול: בטחון מוחלט שהכל בידו והכל תלוי בו גם בלא השתדלותנו, ומאידך להשתדל כאילו הכל תלוי בנו, ולשלב את שני המסלולים יחד, ואז הקב"ה יופיע עלינו לטובה בשפע ברכה והצלחה.

ואחרי כל זה, צריך גם לגעת בעומק מידת הבטחון כאשר התוצאה אינה כפי שרצינו, ולמשל, מת החולה שכל כך השתדלנו מעשית ורוחנית ברפואתו. במקרה זה יש להאמין שכל מאי דעביד רחמנא לטב עביד, וכל מה שרצינו להשיג בהשתדלותנו, אולי לא ידענו מה לרצות ומה באמת טוב לנו, כי הכל ממנו לטובה גם כשאיננו מבינים מה טוב באמת. וכדברי ר' שמואל ב"ר אברהם מסוכוטשוב (שם משמואל פרשת מקץ תרע"ה עמ' קנב) "וזוהי תכלית מידת הבטחון, כמו שביאר בחובת הלבבות, שלא יהיה בוטח שבודאי ישתנה הדבר לטובה, אלא יהיה מאמין ובוטח בהשי"ת שבודאי חפץ להיטיב לבריותיו יותר ממה שהם חפצים להיטיב לעצמם, וכל מה שהשי"ת עושה עמו הכל לטוב לו אף שהוא איננו יודע ואיננו רואה את הטובה, ואילו הי' יודע הי' בעצמו בוחר בזה. ובאמת זוהי מדה טובה שאין כמוה". זוהי נקודת האמונה והבטחון האמיתית.